

Володимир ГОРИН

*доктор економічних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, v.horyn@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-6048-8330*

Тетяна КІЗИМА

*доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, t.kizyma@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9732-9907*

Оксана КВАСНИЦЯ

*кандидат економічних наук, Західноукраїнський національний університет,
Тернопіль, Україна, o.kvasnytsia@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-3003-7616*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІЗНАННЯ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

Вступ. Еволюція суспільних уявлень про сутність суспільного добробуту, способи та інструментарій його забезпечення, виникнення безпрецедентних новітніх загроз суспільному розвитку потребують адекватного реагування в контексті вдосконалення архітекτονіки фінансового механізму відповідно до трансформації зовнішнього середовища його функціонування. Це зумовлює необхідність розробки нових науково-методологічних підходів до наукового пізнання фінансового механізму суспільного добробуту як відкритої системи, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем, що стане методологічним підґрунтям для розвитку цього механізму та оптимізації його структури.

Мета – розкрити сутність та архітектонику зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту крізь призму інституційного підходу до наукового пізнання.

Результати. У статті з позиції інституційного підходу наукового пізнання розглянуто зовнішнє середовище фінансового механізму суспільного добробуту як сукупність об'єднаних у чотири складові інститутів та породжених ними чинників, що здійснюють вплив на розвиток цього механізму. Охарактеризовано ключові ознаки такого середовища та визначено його компоненти, до яких зараховано політичну, економічну, соціальну, екологічну складові. Окреслено провідні інститути кожної із компонент зовнішнього середовища фінансового механізму суспільного добробуту.

Висновки. Ідентифікація ключових ознак зовнішнього середовища, обґрунтування циклічності взаємозв'язку між його компонентами та базовими інститутами фінансо-

вого механізму суспільного добробуту дали можливість кристалізувати пріоритетні напрями інституційних змін, які мають передбачати: розвиток інститутів громадського контролю, конкуренції через розширення їх впливу на сферу публічних фінансів; реалізацію комплексної політики, спрямованої на усунення причин деформацій у розвитку соціальних інститутів та зниження деструктивного впливу породжених цими деформаціями чинників на рівень суспільного добробуту; становлення екологічних інститутів та посилення їх впливу на зміну конфігурації елементів фінансового механізму суспільного добробуту.

Ключові слова: інституційний метод, фінансовий механізм, суспільний добробут, зовнішнє середовище, суспільні інститути, інституційні зміни.

Рис.: 2, бібл.: 19.

Volodymyr HORYN

Dr. Sc. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
v.horyn@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-6048-8330

Tetiana KIZYMA

Dr. Sc. (Economics), Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
t.kizyma@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-9732-9907

Oksana KVASNYTSIA

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof., West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine,
o.kvasnytsia@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-3003-7616

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF KNOWLEDGE OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT OF THE FINANCIAL MECHANISM FUNCTIONING OF SOCIAL WELFARE: THE INSTITUTIONAL APPROACH

Introduction. The evolution of public ideas about the essence of social well-being, methods and tools for its provision, the emergence of unprecedented new threats to social development require an adequate response in the context of improving the architecture of the financial mechanism in accordance with the transformation of the external environment of its functioning. This necessitates the development of new scientific and methodological approaches to the scientific knowledge of the financial mechanism of public welfare as an open system interacting with the external environment, which will become a methodological basis for the development of this mechanism and optimization of its structure.

The purpose of the article substantiate the methodological principles of the external environment of the functioning of the financial mechanism of public welfare through the prism of the institutional approach to scientific knowledge.

Results. The article examines the external environment of the financial mechanism of public welfare as a set of institutions combined into four components and the factors generated by them that influence the development of this mechanism. The key features of such an environment are characterized and its components are defined, including political, economic, social, and ecological components. The leading institutions of each of the components of the external environment of the financial mechanism of public welfare are outlined.

Conclusions. *Identification of key features of the external environment, substantiating the cyclical relationship between its components and the basic institutions of the financial mechanism of public welfare made it possible to crystallize the priority directions of institutional changes, which should include: the development of institutions of public control, competition through the expansion of their influence on the sphere of public finance; the implementation of a comprehensive policy aimed at eliminating the causes of deformations in the development of social institutions and reducing the destructive impact of the factors generated by these deformations on the level of social well-being; formation of environmental institutions and strengthening of their influence on changing the configuration of the elements of the financial mechanism of public welfare.*

Keywords: *institutional method, financial mechanism, social welfare, external environment, social institutions, institutional changes.*

JEL Classification: B41, I31, E62.

Постановка проблеми. Постійний розвиток наукового вчення про вплив фінансів на суспільний добробут пояснюється як перманентною еволюцією суспільних уявлень про сутність самого поняття суспільного добробуту, так і змінами у науковому баченні способів та інструментарію його забезпечення. Наукові дослідження останніх років переконливо доводять, що деструктивні тенденції суспільного розвитку значною мірою пов'язані із відсутністю адекватного реагування архітекτονіки фінансового механізму суспільного добробуту на зміни його зовнішнього середовища. Все більш переконливо виявляється неспроможність існуючого інструментарію фінансового механізму належно реагувати на новітні чинники екзо- і ендогенного характеру. Внаслідок цього цей механізм не дає можливості державі належно виконувати взяті на себе зобов'язання перед суспільством, декларовані державою соціальні стандарти дисонують з її економічними можливостями, а хаотичне застосування елементів фінансового механізму для задоволення суспільних потреб спричинює їхню неефективність.

Натомість, значний масив новітніх загроз суспільному розвитку не отримує необхідного реагування в контексті транс-

формації архітектоніки фінансового механізму, внаслідок чого ці загрози не тільки не зникають, але набувають небезпечних параметрів. Все це переконливо доводить, що навіть найбільш обґрунтовані наукові ідеї в умовах значної мінливості зовнішнього і внутрішнього середовища поступово втрачають свою актуальність, потребують переосмислення і нового прочитання через проведення ґрунтовних наукових досліджень. У фінансовій науці зберігається необхідність розробки нових теоретико-методологічних підходів до застосування фінансового механізму для вирішення важливих проблем суспільного розвитку, питання імплементації ключових ідей концепції інклюзивного розвитку у контексті трансформації процесів формування й використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи інституційного підходу до наукового пізнання відображені у працях його основоположників – Т. Веблена, В. Мітчелла, Дж. Коммонса, а також їхніх послідовників – Д. Нортона, Дж. Ходжсона та інших. Приклади застосування інституційного підходу до дослідження фінансових категорій та понять подані у працях О. Кнейслера [1] (де авторка

значну увагу приділяє розкриттю інституціональних засад ринку перестраховання в Україні), З. Лободіної [2] (де представлено інституційний підхід до наукового пізнання бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави) та інших науковців.

Метою дослідження є розкриття сутності та архітекtonіки зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту крізь призму інституційного підходу до наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середовище – одне із основних понять загальної теорії систем, оскільки початковим етапом системного аналізу є виокремлення об'єкта пізнання (системи) через від'єднання його елементів від навколишнього світу (середовища). Джерела словникової літератури характеризують середовище достатньо однобоко, а саме: як сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність будь-якого організму; соціально-побутові умови життя людини; оточення [3, с. 137; 4, с. 1309].

У науковій літературі середовище системи поділяють за багатьма ознаками, серед яких найбільш поширеним є його розмежування на внутрішнє (середовище всередині самої системи) та зовнішнє (середовище непрямого впливу). Щодо питання структуризації середовища зазначимо, що економічною наукою вироблено дві ключові концепції – неієрархічну та ієрархічну. Відповідно до першої, середовище розглядають як “набір пов'язаних між собою і не підпорядкованих один одному елементів, які розташовані за межами організації (системи). Наявність неієрархічної моделі зумовлена тим, що межі зовнішнього та внутрішнього середовища є умовними, розмитими через взаємопроникнення елементів організації та середовища” [5].

Однак більшого поширення у наукових дослідженнях отримала ієрархічна концеп-

ція середовища, розроблена У. Діллом та А. Томпсоном. Згідно з нею, середовище об'єднує кілька рівнів елементів (чинників). Внутрішнє середовище системи вчені визначають як однорідне (без поділу на рівні), у складі зовнішнього середовища виокремлюють кілька компонент: мікросередовище (ближнє оточення, тобто чинники, які безпосередньо впливають на функціонування системи та з якими вона взаємодіє щоденно); макросередовище (віддалене оточення, тобто чинники, які безпосередньо (прямо) не впливають на поточне функціонування системи, але можуть справляти на неї вплив у довгостроковому вимірі).

Фінансовою наукою розроблено широкий вибір методик аналізу середовища системи, які в більшості знаходять застосування при аналізі бізнес-середовища функціонування організації (підприємства) і базуються на експертному оцінюванні. До них належать методики PEST (STEP)-аналізу, SLEPT-, STEEPLE-, ETOM-аналізу та інші, що передбачають структуризацію середовища організації на кілька груп з їх подальшим експертним аналізуванням. Закладений у перших двох методиках підхід до сегментації зовнішнього середовища організації доцільно застосувати для дослідження середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту.

Модель PEST-аналізу передбачає поділ макросередовища на чотири компоненти (Political – політична, Economic – економічна, Social – соціальна, Technological – технологічна), які О. Фроленко визначає як “головні зовнішні детермінанти. Передбачаючи ідентичний набір компонент, відмінність між PEST- та STEP-аналізом полягає у трактуванні рівня впливовості окремих чинників середовища на функціонування організації (у країнах з перехідною та слабкою економікою – це політичні та економічні чинники, у розвинутих

державих – технологічні та соціальні)” [6, с. 147]. Розвиток PEST-аналізу призвів до доповнення методики п’ятою компонентою середовища, а саме Legal – правовою, в результаті чого акронім методики змінився на SLEPT-аналіз. Іншою модифікацією методу є STEEPLE-аналіз, що передбачає розмежування зовнішнього середовища на сім компонент, що, крім уже згадуваних, об’єднують освітню та екологічну складові.

Трансформації фінансового механізму суспільного добробуту складно пояснити використанням виключно економічного підходу до аналізу людської діяльності, адже його функціонування відбувається в рамках певних суспільно-політичних, соціальних умов, інституційних обмежень, які впливають на конфігурацію компонент фінансового механізму. Ідентифікація фінансового механізму суспільного добробуту як

відкритої системи, що існує не ізольовано, а у взаємозв’язку із чинниками, які мають різну сферу походження, підтверджує доречність застосування ієрархічного принципу структуризації його зовнішнього середовища. На думку сучасних науковців, “більшість проблем функціонування і розвитку соціальних систем мають інституціональне походження” [7, с. 208]. Відповідно до інституційного підходу, таке середовище може бути представлене об’єднаними у чотири складові інститутами та породженими ними чинниками, що здійснюють вплив на розвиток фінансового механізму. Компонентами такого середовища пропонуємо вважати політичну, економічну, соціальну, екологічну складові (рис. 1).

Процес наукового пізнання середовища функціонування фінансового механізму

Рис. 1. Структура зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту

суспільного добробуту має враховувати його ключові ознаки:

- складність та багаторівневість, оскільки кожна компонента середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту представлена базовими та похідними інститутами, функціонування яких породжує цілий спектр чинників різного характеру дії. Параметри застосування компонент фінансового механізму визначаються на підставі впливу системи владних органів (інститути-організації) на різних рівнях публічної влади, а також корпоративних структур та окремих домогосподарств;
- формально-неформальний характер, що передбачає поєднання формальних правил і неформальних норм, що регулюють застосування фінансового механізму. Превалювання неформальних норм у прийнятті управлінських рішень є джерелом генерації негативних чинників, таких як: фаворитизм, марнотратство у використанні публічних ресурсів, розширення тіньової економіки та неформальних платежів, ухилення від виконання фіскальних зобов'язань тощо. Вирішення цих проблем лежить у площині формалізації неформальних інститутів, детальній регламентації процедур розробки і прийняття рішень, підвищенні транспарентності управління;
- взаємозалежність та взаємодію базових інститутів та породжених ними чинників, що є причиною розвитку зовнішнього середовища, "відмирання" старих та становлення нових похідних (комплементарних) інститутів. Так, результатом взаємодії економічних і соціальних інститутів є розвиток похідних інститутів соціальних трансфертів, соціальних послуг; взаємодія економічних та екологічних інститутів є підґрунтям розвитку інститутів екологічного аудиту, екологічного регулювання,

екологічного гудвілу. Так само інститути ухилення від сплати податків, корупції слід розглядати як результат взаємодії інститутів політичної та економічної складової зовнішнього середовища;

- динамічність, оскільки інститути зовнішнього середовища та породжені їхнім функціонуванням чинники впливу перебувають у перманентній трансформації. Особливо високий динамізм притаманний політичним та економічним інститутам, що пов'язано, у першому випадку, із становленням в Україні політичної нації та високим рівнем непрогнозованості суспільно-політичної ситуації в країні; у другому випадку, з модернізацією економіки країни у контексті утвердження основ ринкових відносин та її інтеграцією до системи світового господарства.

Отже, інститути середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту характеризуються безперервним процесом кількісно-якісних та сутнісних трансформацій, що у науковому обігу отримали дефініцію "інституційні зміни". Такі зміни, як процес розвитку інститутів зовнішнього середовища, спричинені не лише ендегенними чинниками (еволюція норм та правил, що складають зміст інституту; еволюційні зміни є результатом впровадження розумових конструкцій, теоретичних надбудов, які не існували раніше), але й чинниками екзогенного плану (пов'язаними з імпортом інститутів, наслідками взаємодії різних інститутів зовнішнього середовища). Інституційні зміни мають безперервний характер, адже породжені функціонуванням базових та похідних інститутів чинники (як конструктивні, так і деструктивні) спричиняють необхідність трансформації самих інститутів. Видозмінені інститути відповідно впливають на зміну чинників, які породжені їх функціонуванням, що знову актуалізує питання трансформації самих інститутів (рис. 2).

Рис. 2. Структура зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту (за інституційним підходом)

Однією із головних складових середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту є політичне середовище, представлене такими компонентами, як політична система, політичні інститути, політичні партії, органи влади, законодавство, громадські організації, групи спеціальних інтересів, ідеологія, політична культура та ін. У складі політичної складової зовнішнього середовища фінансового механізму суспільного добробуту слід вирізняти правову й організаційну компоненти. Правову компоненту формує інститут права, який отримує своє вираження у нормативних актах, що врегульовують засто-

сування компонент фінансового механізму. До складу цих правових актів належать фундаментальні правові документи, які закріплюють соціальний характер держави та визнають її відповідальність за реалізацію базових прав людини; соціальне законодавство, яке визначає обсяг соціальних зобов'язань держави, соціальні стандарти та гарантії для різних верств населення; фінансове законодавство, яке у прямий чи непрямий спосіб регулює процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту.

Організаційна компонента отримує вираження у системі владних органів, не-

урядових структур (політичних партій, громадських організацій), а також у політичній культурі. Система владних органів найперше представлена органами державної влади та місцевого самоврядування. Проте в умовах демократії вагомих вплив на фінансовий механізм суспільного добробуту справляють інститути громадянського суспільства, із розширенням участі громадянськості в публічному управлінні їх роль поступово зростає. До організаційної компоненти політичної складової середовища фінансового механізму суспільного добробуту також належать управлінські структури суб'єктів господарювання, які реалізують фінансову політику на відповідному мікроекономічному рівні й ухвалюють рішення щодо формування і використання фінансових ресурсів, в тому числі на напрямки, що впливають на рівень суспільного добробуту. До цієї компоненти цілком правомірно зарахувати також окремих індивідів та їх спільноти, які приймають рішення щодо розподілу та цільового спрямування фінансових ресурсів на рівні домогосподарства.

Серед базових інститутів політичного середовища фінансового механізму суспільного добробуту важливе місце займає інститут влади, що об'єднує систему владних відносин, які набувають певної функціональної форми та здійснюються в правових рамках. Інститут влади отримує вираження у кількох формах, найважливішими з яких є політична та економічна влада.

Політична влада характеризується реальною здатністю певного індивіда чи групи проводити свою волю, виражену у політиці. За Д. Істоном, "політична влада спрямована на примусовий розподіл цінностей у суспільстві. Основне завдання носіїв політичної влади – розподілити цінності та переконати громадян їх прийняти, як обов'язкові. Згідно з системним підходом, у політичній системі носії політичної влади

конвертують виставлені суспільством вимоги (вхідний потік у систему), в результаті чого на виході системи з'являються нові закони, субсидії, пільги тощо" [8, с. 9], інструментарієм для реалізації яких є компоненти фінансового механізму.

Отже, особливості функціонування інституту політичної влади впливають на рівень розвитку й архітектуру фінансового механізму суспільного добробуту. Відповідно до встановленого політичного режиму, політична система може набувати різних форм – від демократичної до тоталітарної, що визначає роль носіїв політичної влади у реалізації владних повноважень. У демократичному суспільстві зміна об'ємно-структурних параметрів та напрямів використання фінансових ресурсів, які надходять від усіх суб'єктів економіки на забезпечення суспільного добробуту, відбувається не тільки через реалізацію власних ініціатив представників влади, а й завдяки тиску інститутів громадянського суспільства (професійні спілки, асоціації роботодавців, органи самоорганізації, громадські організації тощо). Залучення громадянськості до управління публічними фінансами через інститут громадського контролю є одним із дієвих способів впливу населення на економічну політику держави та ефективність використання публічних коштів. Ефективність такого контролю залежить від інкорпорації у правове поле реальних, а не декларативних інструментів впливу громадянськості на прийняття рішень щодо управління публічними фінансами на різних рівнях влади.

Однією із найбільш небезпечних форм організації політичної влади є олігархія, що забезпечує концентрацію фактичних владних повноважень у руках еліти та безконтрольне застосування цієї влади для експлуатації решти населення. Вплив олігархічної влади базується на багатьох екстрактивних політичних та економічних інститутах,

що дають можливість зберігати фактичну владу в суспільстві, навіть не зважаючи на зміну політичних сил в органах державного управління. Натомість, перспективи підвищення рівня суспільного добробуту безпосередньо пов'язані з ефективним функціонуванням базових економічних інститутів.

Економічна складова середовища фінансового механізму суспільного добробуту представлена економічними інститутами, що регулюють поведінку індивідів в економічній сфері діяльності. Виникнення цих інститутів пов'язують із тим, що люди в соціальних групах намагаються реалізувати свої потреби спільно. В рамках такої практики вони знаходять певні прийнятні для цієї спільноти інституції (зразки, норми поведінки), які через повторення і оцінювання трансформуються у стандартизовані, отримують організаційне оформлення [9, с. 196]. До головних економічних інститутів, що формують економічне середовище функціонування фінансового механізму суспільного добробуту, належать власність, економічна влада, праця, споживання, нагромадження, які виступають для їх носіїв підставою для отримання доходів (у формі прибутку, ренти, доходу від підприємницької діяльності, зарплати); інститути конкуренції, управління, ефективності та ін.

В процесі інституціоналізації нерідко виникають розбіжності між інтересами суспільства при задоволенні певної потреби та інтересами індивіда чи соціальної групи, які її реалізують для суспільства. У випадку, коли потреба соціальної групи тривалий час ігнорується суспільством, це стає підґрунтям для появи підпільних економічних інститутів, найбільш поширеними з яких є корупція, ухилення від сплати податків, лобізм, непотизм та ін. Ці економічні інститути належать до екстрактивних, тобто таких, що "гальмують інноваційний розвиток та сприяють поглибленню майнової нерівності в сус-

пільстві" [10, с. 67–72]. Екстрактивні економічні інститути, спрямовані на концентрацію економічної влади у вузького кола осіб та обмеження доступу до ресурсів, негативно впливають на ефективність фінансового механізму суспільного добробуту, який не виконує свого основного призначення.

В умовах ринкових відносин одним із головних економічних інститутів, який здійснює вплив на усі сфери суспільного життя, є конкуренція. В науковій літературі конкуренцію визначають неодмінним атрибутом розвинутої ринкової системи, а її розвиток – важливим завданням державної діяльності. Інститут конкуренції зазвичай пов'язують із підприємницькою діяльністю, розуміючи під нею суперництво суб'єктів конкурентної боротьби та їх дії із забезпечення власних інтересів, внаслідок чого формуються певні умови господарської діяльності. До основних умов, за яких може виникнути та існувати конкуренція, зараховують: "наявність двох та більше економічних суб'єктів, які намагаються отримати певне благо, що має для них цінність; наявність конфлікту інтересів, в основі якого лежить боротьба за певне благо; рівність конкурентних сторін, коли жоден із суб'єктів не може своїми діями вплинути на ринкові відносини" [11, с. 41]. З інституційних позицій конкуренцію розглядають як форму взаємодії суб'єктів конкурентних відносин, в основу якої покладені певні "правила гри" між ними, межі й способи конкурентної поведінки.

Особливості розвитку інституту конкуренції залежать від місця держави у формуванні конкурентного середовища. На думку О. Ніколаєвої та Т. Азарової, можна виокремити дві стратегії поведінки держави щодо конкуренції – культивування та уникнення, масштаби застосування яких впливають на параметри фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Перша стратегія передбачає сприяння розвитку

конкуренції через вдосконалення правової бази, зменшення адміністративних бар'єрів, використання фінансового інструментарію та ін. Натомість, друга стратегія характерна для соціальної сфери, коли уникнення конкуренції сприяє більш якісному задоволенню потреб окремих індивідів та суспільства в цілому, оскільки суб'єкти, неспроможні задовольнити свої потреби у благові в умовах конкурентної боротьби, отримують доступ до нього за рахунок передбачених позаконкурентних норм [11, с. 44]. Це дає можливість забезпечити недискримінаційний підхід до надання суспільних благ. Така стратегія уникнення конкуренції виправдана щодо споживачів суспільних благ, але виявляється недостатньо ефективною при організації їх продукування. В результаті цього, серед важливих завдань системних реформ в Україні є також впровадження елементів ринкової конкуренції у процес продукування суспільних благ, зміна підходів до їх бюджетного фінансування (перехід від фінансування установ до фінансування послуг). Це спричиняє глибокі зміни у компонентах фінансового механізму як в частині його організаційної підсистеми (розвиток нових підходів до планування, контролю процесів формування і використання фінансових ресурсів), так і щодо складових функціональної підсистеми (в частині впровадження нових методів, форм та інструментів фінансування суспільних благ, інноваційних підходів до фінансового регулювання).

Однак в окремих аспектах розвиток інституту конкуренції може справляти також шкідливий вплив на функціонування фінансового механізму суспільного добробуту. В умовах проведення реформи місцевого самоврядування одним із актуальних явищ є регіональна фіскальна конкуренція як елемент змагальності регіонів та окремих територіальних громад за створення сприятливих умов для ведення господарської

діяльності та залучення інвестицій. Вона отримує вираження у заходах фінансового регулювання різного характеру – від зниження ставок податків та коригування податкової бази (зокрема, єдиного податку, податку на нерухомість чи земельного податку) до реалізації бюджетних програм співучасті у втілення інвестиційних проєктів разом із суб'єктами господарювання. Наслідками надмірної регіональної фіскальної конкуренції є втрата доходів місцевих бюджетів, що негативно позначається на фінансових можливостях органів місцевої влади, в тому числі щодо фінансування суспільно важливих послуг, які визначають рівень суспільного добробуту.

Соціальна складова зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту (соціальне середовище) об'єднує соціальні інститути та зумовлені їх функціонуванням соціальні чинники, що відображають особливості соціальних відносин у відповідному суспільстві. З погляду соціологічної науки, соціальне середовище характеризують як сукупність матеріальних та духовних умов становлення, існування й розвитку діяльності людини, тобто пов'язують його із впливом на свідомість та поведінку індивіда. Соціальне середовище справляє вагомий вплив на розвиток фінансового механізму, у багатьох аспектах визначаючи склад та структуру застосування його компонент.

Основа соціального середовища формують соціальні інститути. У наукових працях економічного напрямку під соціальними інститутами зазвичай розуміють "частину інститутів, пов'язану із регулюванням соціальних взаємин між людьми, соціалізацією людини, створенням, зміцненням та розвитком культурно-духовних цінностей" [12, с. 118]. До їх складу належать інститути сім'ї, науки, освіти, культури, соціального захисту, моральних норм та ін. Виняткова роль со-

ціальних інститутів зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту пояснюється тим, що фактично вони є першопричиною існування цього механізму, оскільки розвиток таких соціальних інститутів, як освіта, культура, наука, соціальний захист багато в чому визначає потребу в фінансових ресурсах на їх функціонування, а також масштаби та варіації застосування компонент фінансового забезпечення та фінансового регулювання відповідних суспільних потреб.

Соціальні інститути перебувають у процесі постійної трансформації, зміни своєї форми. Джерелом такої трансформації є ендо- та екзогенні чинники. Також “значний вплив на еволюцію соціальних інститутів справляють зміни у ціннісних орієнтаціях, особливо критерії оцінювання об’єктивної реальності, які формують “світогляд” певної культурної спільноти” [13, с. 72]. Непослідовні ринкові трансформації в Україні, становлення олігархічної монополізованої економіки, падіння вартості кваліфікованої праці призвели до значного знецінення таких соціальних інститутів, як освіта, наука, культура, використання залишкового підходу до фінансування відповідних галузей соціальної сфери.

Однак зміна ставлення суспільства до інститутів освіти, культури, науки обумовлена не тільки сформованими ринковими перетвореннями економічними реаліями. Варто також згадати про різке зниження ефективності функціонування соціальних інститутів в сучасних ринкових умовах. Як зазначає Н. Осипова, “соціальні інститути зазнають ендогенних змін через те, що той чи інший інститут перестає ефективно виконувати свої функції, не досягає мети, яка перед ним стоїть, не реалізовує потреб та інтересів соціальних груп” [13, с. 72]. Таким чином, зміна ставлення суспільства до соціальних інститутів освіти, культури,

науки стала наслідком невідповідності між тим, що могли запропонувати населенню ці інститути, та що від них очікувало суспільство. Знецінення освіти як чинника, що міг забезпечити підвищення соціального статусу людини, зростання рівня її добробуту призвело до втрати морального авторитету освіти в суспільстві, необхідності її трансформації. В сучасний період одним із важливих аспектів трансформації цього соціального інституту є зміна підходів до його фінансового забезпечення, що передбачає впровадження елементів ринкової конкуренції та спрямоване на посилення практичного характеру освіти, її відповідності потребам суспільства.

Отже, неефективне функціонування соціальних інститутів може стати джерелом соціальної нестабільності та напруги в суспільстві, виникнення багатьох соціальних чинників деструктивного характеру (таких, як: поширення бідності, депривацій, зростання захворюваності, збільшення масштабів прояву девіантної поведінки, злочинності, соціального сирітства, інтелектуальна і духовно-культурна деградація суспільства). Значною мірою розвиток цих соціальних явищ є наслідком неефективного функціонування соціального інституту сім’ї, освіти, культури. В сучасних умовах спостерігається прискорена деградація цих соціальних інститутів у сільській місцевості, яку традиційно вважали осередком духовності, прихильності до традицій.

Несприятливі інституційні соціальні зміни мають отримати адекватну реакцію органів влади на усіх рівнях управління, зокрема через комплексне застосування елементів фінансового забезпечення та регулювання для зниження негативної дії соціальних чинників на добробут населення. Значні можливості у цьому ракурсі відкриває реформа місцевого самоврядування, що передбачає не лише перероз-

поділ повноважень та бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування, а й розширення участі суспільства у виробленні пріоритетів розвитку та управління публічними фінансами. Важливим завданням у напрямку нейтралізації впливу деструктивних соціальних чинників на рівень суспільного добробуту має стати реалізація комплексної політики, спрямованої на усунення причин деформацій у розвитку соціальних інститутів. У практичній площині вона має, серед іншого, передбачати розробку програм розвитку дрібного підприємництва; забезпечення доступності та якості найважливіших суспільних послуг як через збільшення обсягів фінансування соціальної сфери, так і через зміну підходів до використання коштів; посилення соціального характеру оподаткування та підвищення ефективності соціальних трансфертів тощо. Іншими проявами реакції фінансового механізму на дію соціальних чинників є розвиток різних форм фінансової участі суб'єктів господарювання у протидії соціальним деструктивним явищам в рамках корпоративної соціальної відповідальності. При цьому заходи такої відповідальності не обмежуються задоволенням потреб та інтересів власних працівників, але передбачають спрямування коштів на соціальні програми для маргінальних та вразливих суспільних груп, співучасть бізнесу у виконанні суспільно важливих проєктів розвитку інфраструктури тощо.

Екологічна складова середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту, з погляду інституційного підходу наукового пізнання, об'єднує екологічні інститути (формальні та неформальні обмеження і норми екологічної поведінки в суспільстві) та зумовлені ними чинники, які впливають на архітектоніку фінансового механізму. Питання ідентифікації екологічних інститутів дискусійне. Досліджуючи інститу-

ційне забезпечення раціонального природо-користування в аграрному секторі, Л. Грановська розглядає інститут екології, а його функціями визначає "регулювання і контроль системи природокористування через низку напрямів: використання, відтворення та охорону природних ресурсів; ліцензування і сертифікацію природокористування; екологічну безпеку природокористування; систему штрафів і санкцій за нераціональне природокористування; заходи з охорони довкілля тощо" [14, с. 17]. С. Лутковська не визначає напряму перелік екологічних інститутів, проте стверджує, що вони "мають сприяти реалізації екологічно плідних господарських та управлінських рішень, екологічним інноваціям, екологічному маркетингу та менеджменту, підвищенню ефективності природокористування та ресурсно-екологічної безпеки, екологічно орієнтованій структурній перебудові" [15, с. 285].

Окреслюючи систему інститутів екологічної модернізації економіки та економізації екології, А. Степаненко виокремлює серед них екологічні інститути. Їх функціонування має передбачати "досягнення таких завдань: модернізації системи екологічного оподаткування в частині посилення його регуляторного характеру; створення інституту відповідальності за екологічні результати господарювання; зміцнення інституту довіри й відкритості щодо стану довкілля та вжитих заходів із його захисту; створення екологічно-відтворювальних інститутів екологічного призначення на макро-, мезо- та макрорівнях та ін." [16, с. 16]. Вчений також виокремлює інші інститути (організаційні, економічні, правові), які спрямовані на розвиток компонент фінансового механізму, а саме: страхування екологічних ризиків, кредитів, екологічних проєктів; рентні відносини у природокористуванні; екологічне підприємництво. О. Дребот та А. Гадзало при розкритті інституціонального забезпечення

природокористування наводять такі екологічні інститути, як “екологічну стандартизацію, економічну сертифікацію, екологічне ліцензування, екологічний аудит, екологічний моніторинг” [17, с. 80]. На наш погляд, усі ці інститути є похідними від базового інституту екологічного контролю.

Узагальнення наведених поглядів дає підстави виокремити в екологічній складовій середовища функціонування фінансового механізму суспільного добробуту такі інститути, як: екологічно відповідальна діяльність (в основі якої покладені ощадне використання природних ресурсів, мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище, екологічні ліцензування, сертифікація, стандартизація тощо), екологічне управління (у складі якого діють похідні інститути екологоорієнтованого планування, регулювання, стимулювання), екологічний контроль (об’єднує екологічний аудит, моніторинг, екологічну відповідальність та інші інститути).

Розвиток інституту екологічно відповідальної діяльності відбувається в рамках переходу інституціональної теорії від неоінституціоналізму до етапу еко-інституціоналізму, що передбачає збалансований розвиток суспільства на основі паритету економічних та екологічних цілей. Розвиток інституту екологічно відповідальної діяльності започаткований дією екологічного законодавства, коли для уникнення санкцій суб’єкти господарювання змушені були вживати заходів для зменшення негативного впливу своєї діяльності на довкілля. Однак в сучасних умовах на утвердження цього інституту вагомий вплив справляють моральні аспекти, через що “екологічно відповідальна діяльність перестає бути чимось примусовим, а трансформується у внутрішні правила ведення бізнесу” [18, с. 32–33].

Основними ознаками екологічно відповідальної діяльності є зменшення техногенного впливу суб’єкта господарюван-

ня на навколишнє середовище, утилізація відходів, планування раціонального використання обмежених та невідновлюваних ресурсів тощо. Іншими словами, екологічно відповідальне підприємство має працювати таким чином, щоб не призводити до нанесення прямих або опосередкованих збитків навколишньому природному середовищу [19]. Поряд із корпоративною екологічною відповідальною діяльністю, набуває розвитку інститут індивідуальної екологічно відповідальної діяльності як формальних та неформальних правил, які визначають стиль життєдіяльності людини, що передбачає ощадне використання ресурсів, мінімізацію негативного впливу індивіда на довкілля.

Екологічне управління належить до похідних інститутів базового інституту управління і є процесом вироблення та реалізації стратегічних і тактичних рішень, спрямованих на раціональне використання та охорону навколишнього середовища у корпоративному і публічному секторах економіки. Функціонування інституту екологічного управління спрямоване на зменшення шкідливого впливу виробництва на довкілля і зменшення його енергоємності, ощадливе використання природних ресурсів. У рамках реалізації цього завдання отримує застосування широкий інструментарій фінансового механізму. Поряд з відомими інструментами, такими як податки, субсидії, різні форми кредитування й екологічного страхування, в екологічному управлінні застосовують специфічні інструменти, зокрема продаж екологічних квот та дозволів та певну діяльність, продаж прав на викиди, платежі за забруднення та ін. Належне функціонування інституту екологічного управління дає змогу через застосування фіскального інструментарію та інших компонент фінансового механізму забезпечити зниження негативного впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, що

сприяє загальному оздоровленню середовища життєдіяльності людини. Однак негативний вплив екстрактивних інститутів (олігархічної влади, корупції, непотизму) на функціонування інституту екологічного управління “розмиває” його ефективність. Зокрема, серед причин відсутності позитивних змін у поліпшенні екологічної ситуації в Україні найбільш згадуваними є низький рівень екологічних платежів, санкцій за забруднення навколишнього середовища, недостатні обсяги фінансування цільових програм екологічної безпеки, непослідовна політика у сфері фінансового стимулювання розвитку екологічно безпечних видів діяльності та джерел енергії, слабкий розвиток страхування екологічних ризиків та ін.

Не менш вагомий вплив на фінансовий механізм справляють адміністративні регуляторні інструменти як елемент екологічного управління, такі як екологічна сертифікація і ліцензування діяльності (з точки зору їх впливу на навколишнє середовище), еколого-економічна експертиза, моніторинг тощо. Вони зумовлюють збільшення трансакційних витрат продуцентів негативного впливу на екологію та спонукають їх до перерозподілу ресурсів на користь екологічно відповідального господарювання, зменшення викидів у навколишнє середовище, впровадження екологічно безпечних технологій, реалізації цільових програм у сфері екології. Знову ж, неефективне використання адміністративних інструментів екологічного управління знецінює можливий його позитивний вплив на поліпшення екологічної ситуації. Недосконалість владної вертикалі управління природокористуванням, невпорядкованість відносин власності на природні ресурси, нерозвиненість інфраструктури ринку природних ресурсів, непрозорість процедур на ринку дозволів на викиди шкідливих речовин, ризик корупції, лобювання інтересів при проведенні еко-

логічного моніторингу, сертифікації тощо в сучасних умовах залишаються актуальними проблемами екологічного управління, що зумовлюють невідповідність трансформації компонент фінансового механізму суспільного добробуту вимогам часу.

Висновки. Проблеми функціонування й розвитку соціальних систем зазвичай мають інституціональне походження, значною мірою зумовлені деформаціями у функціонуванні інститутів їх зовнішнього середовища. З позицій системного підходу однією із важливих ознак фінансового механізму суспільного добробуту як відкритої системи є її тісний зв'язок з інституційними змінами, які не тільки впливають на функціонування складових цього механізму, а й зумовлюють їхню еволюцію.

Згідно з інституційним методологічним підходом, зовнішнє середовище функціонування фінансового механізму суспільного добробуту правомірно представити як сукупність інститутів, об'єднаних у чотири змістовні складові (політичну, економічну, соціальну та екологічну), а також генерованих ними чинників, що здійснюють вплив на розвиток цього механізму. Інститути цього середовища мають різне походження та справляють різний вплив на функціонування й розвиток фінансового механізму суспільного добробуту. Ідентифікація ключових ознак зовнішнього середовища, обґрунтування циклічності взаємозв'язку між його компонентами та базовими інститутами фінансового механізму суспільного добробуту дали можливість кристалізувати пріоритетні напрями інституційних змін, які мають передбачати: розвиток інститутів громадського контролю, конкуренції через розширення їх впливу на сферу публічних фінансів; реалізацію комплексної політики, спрямованої на усунення причин деформацій у розвитку соціальних інститутів та зниження деструктивного впливу породже-

них цими деформаціями чинників на рівень суспільного добробуту; становлення екологічних інститутів та посилення їхнього впливу на зміну конфігурації елементів фінансового механізму суспільного добробуту.

Список використаних джерел

1. Кнейслер О. В. *Новітня парадигма формування ринку перестраховування України* : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2013. 486 с.
2. Лободіна З. М. *Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Evropský časopis ekonomiku a managementu*. 2018. Svazek 4. S. 5–11.
3. *Словник української мови в 11 томах. Т. 9 / голова ред. кол. І. К. Білодід*. Київ : Наукова думка, 1978. 917 с.
4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (із дод і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел*. Київ ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
5. Жукевич С. *Теоретичні підходи до розуміння середовища як об'єкту стратегічного аналізу. Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль*. 2002. Вип. 7. С. 277–285. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/18108>.
6. Фроленко О. М. *Бізнес-середовище підприємства: методичні підходи до його стратегічного аналізу. Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 9 (136). С. 145–150.
7. Петроє О. *Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. Збірник наукових праць НАДУ при Президентіві України*. 2012. Вип. 2. С. 208–220.
8. Бунік В. *Поняття політичної системи суспільства: теоретичний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. Вип. 15. С. 7–10.
9. Лобко О. Б. *Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 3. С. 195–198.
10. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності* ; пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ : Наш формат, 2016. С. 67–72.
11. Николаева Е., Азарова Т. *Конкуренция как экономическое отношение и как институт: методологический аспект. Теоретическая экономика*. 2017. № 6. С. 38–49.
12. Стрижак О. *Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. Вісник КрНУ імені М. Остроградського*. 2016. № 4 (99). С. 115–123.
13. *Соціологія : підручник / за ред. Н. П. Осипової*. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
14. Грановська Л. М. *Інституціональне забезпечення раціонального природокористування в аграрному секторі економіки півдня України. Збалансоване природокористування*. 2019. № 2. С. 12–20.
15. Лутковська С. М. *Інституціональні підходи до модернізації системи екологічної безпеки в умовах забезпечення сталого розвитку. Бізнес інформ*. 2020. № 5. С. 281–288.
16. Степаненко А. *Екологічна модернізація економіки в дискурсі четвертої промислової революції. Економіка природокористування і сталі розвиток*. 2018. № 1–2. С. 15–19.
17. Дребот О., Гадзало А. *Інституціональне забезпечення природокористування: проблеми термінології. Економіка України*. 2018. № 5 (678). С. 73–84.
18. Гришнова О., Думанська В. *Екологічний фактор соціальної відповідальності. Економіка и управление*. 2011. № 3. С. 32–41.
19. Дорошенко Г. *Екологічно відповідальне підприємництво в Україні: правові аспекти. Юридична газета Online*. 2017. № 23 (573). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ekologichno-vidpovidalne-pidpriemnictvo-v-ukrayini-pravovi-aspekti.html>.

References

1. Kneisler, O. V. (2013). *Novitnia paradyhma formuvannia rynku perestrakhuvannia Ukrainy* [The

newest paradigm of the reinsurance market formation of Ukraine]. (Thesis 08.00.08). Ternopil [in Ukrainian].

2. Lobodina, Z. M. (2018). *Dialektychnyi ta instytutsionalnyi pidkhody do doslidzhennia bidzhetnoho mekhanizmu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy* [Dialectical and institutional approaches to the study of the budget mechanism of social and economic development of the state]. *Evropský časopis ekonomiky a managementu – European Journal of Economics and Management*, 4, 5–11 [in Ukrainian].

3. Bilodid, I. K. (Ed.). (1978). *Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh* [Ukrainian language dictionary in 11 volumes]. (Vol. 9). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

4. Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].

5. Zhukevych, S. (2002). *Teoretychni pidkhody do rozuminnia seredovyscha yak obiektu stratehichnoho analizu* [Theoretical approaches to understanding the organization's environment as an object of strategic analysis]. *Ekonomika i rynek: oblik, analiz, control – Economy and Market: Accounting, Analysis, Control*, 7, 277–285. Available at: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/Teor.osnovy_anal_p-stva.PDF.

6. Frolenko, O. M. (2012). *Biznes-seredovysche pidpriemstva: metodychni pidkhody do yoho stratehichnoho analizu* [Business environment of the enterprise: methodical approaches to its strategic analysis]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine*, 9 (136), 145–150 [in Ukrainian].

7. Petroie, O. (2012). *Instytutsionalnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia ta analizu sotsialnykh system u derzhavnomu upravlinni* [Institutional approach as a methodological basis for research and analysis of social systems in public administration]. *Zbirnyk naukovykh prats NADU pry Prezydentovi Ukrainy – Journal of research papers of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*, 2, 208-220 [in Ukrainian].

8. Bunyk, V. (2010). *Poniattia politychnoi systemy suspilstva: teoretychnyi aspekt* [Concept of political system of society: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Politologii, Sotsiologii, Filosofii – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Political Science, Sociology, Philosophy*, 15, 7–10 [in Ukrainian].

9. Lobko, O. B. (2010). *Rol ekonomichnoi kultury v instytutsiinomu peretvorenni ekonomichnykh vidnosyn* [The role of economic culture in the institutional transformation of economic relations]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, 3, 195–198 [in Ukrainian].

10. Adzhemoglu, D., Robinson, Dzh. (2016). *Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlahy, bahatstva i bidnosti* [Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty]. (O. Demianchuk, Trans). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

11. Nykolaeva, E., Azarova, T. (2017). *Konkurentsiya kak ekonomicheskoye otnosheniye i kak institut: metodologicheskyy aspekt* [Competition as an economic relationship and as an institution: a methodological aspect]. *Teoreticheskaya ekonomika – Theoretical Economics*, 6, 38–49 [in Russian].

12. Stryzhak, O. (2016). *Teoretychni osnovy doslidzhennia instytutsionalnoho seredovyscha liudskoho rozvytku* [Theoretical basis of research an institutional environment of human development]. *Visnyk KrNU imeni M. Ostrohradskoho – Bulletin of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University*, 4 (99), 115-123 [in Ukrainian].

13. Osypova, N P. (Ed.) (2003). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

14. Hranovska, L. M. (2019). *Instytutsionalne zabezpechennia ratsionalnoho pryrodokorystuvannia v ahrarnomu sektori ekonomiky pivdnia Ukrainy* [Institutional guarantee of rational environmental management in agrarian sector of the economy of the south of Ukraine]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced Natue Using*, 2, 12–20 [in Ukrainian].

15. Lutkovska, S. M. (2020). *Instytutsionalni pidkhody do modernizatsii systemy ekolohichnoi bezpe-*

ky v umovakh zabezpechennia staloho rozvytku [The institutional approaches to modernizing the system of ecological security in terms of provision of sustainable development]. *Biznes inform – Business Inform*, 5, 281–288 [in Ukrainian].

16. Stepanenko, A. (2018). *Ekolohichna modernizatsiia ekonomiky v dyskursi chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Ecological modernization of the economy at the discourse of the fourth industrial revolution]. Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok – Environmental Economics and Sustainable Development*, 1–2, 15–19 [in Ukrainian].

17. Drebot, O., Hadzalo, A. (2018). *Institutionalne zabezpechennia pryrodokorystuvannia: problemy terminolohii [Institutional support of nature management: problems of terminology]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5 (678), 73–84 [in Ukrainian].

18. Hrishnova, O., Dumanska, V. (2011). *Ekolohichnyi faktor sotsialnoi vidpovidalnosti [Environmental factor of social responsibility]. Ekonomika i upravlieniie – Economics and Management*, 3, 32–41 [in Ukrainian].

19. Doroshenko, H. (2017). *Ekolohichno vidpovidalne pidpriemnytstvo v Ukraini: pravovi aspekty [Environmentally responsible entrepreneurship in Ukraine: legal aspects]. Yurydychna hazeta Online – Legal Newspaper Online*, 23 (573). Available at: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/ekologichno-vidpovidalne-pidpriemnytstvo-v-ukrayini-pravovi-aspekti.html>.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2022.